

MaGW Nieuwsbrief Milieuonderzoek

INHOUDSOPGAVE

Klik door op het onderwerp van uw keuze.

2 NIEUWS EN AGENDA

Promoties

- Promotie Lammertjan Dam (7 februari 2008)

Nieuws

- KNAW-verkenning slaat paaltjes op energieveld
- Rectificatie

3 GASTCOLUMN

Door Frank Dietz

18 COLOFON

6 ENERGIEONDERZOEK

- Energievraagstuk oplosbaar!
- Elektriciteitsnet wordt mogelijk een soort internet

8 GAMON

- Overheid blijft nodig bij duurzame ontwikkeling
- Kennis over relatie groen en gezondheid meer dan ooit nodig
- Sturen van opzij naast sturen van bovenaf

15 MILIEU & ECONOMIE

- Maatschappelijk verantwoord ondernemen: minder winst, meer waarde

16 VAM

- Samenspel actoren in bestaande bouw cruciaal voor energiebesparing

MaGW Nieuwsbrief Milieuonderzoek

Sinds 2005 brengen vier NWO-programma's gezamenlijk de MaGW Nieuwsbrief Milieuonderzoek uit. De nieuwsbrief verschijnt alleen in digitale vorm en is bedoeld voor betrokkenen bij en geïnteresseerden in de programma's Energieonderzoek, GaMON (Gammaonderzoek Milieu, Omgeving, Natuur), Milieu & Economie en Vulnerability, Adaptation and Mitigation (VAM). Stuur deze nieuwsbrief rustig door aan relaties! De nieuwsbrief op een nieuw/ander adres of helemaal niet meer ontvangen? Stuur een mail naar drs. Ymkje de Boer, [nieuwsbrieft@ymdeboeradvies.nl](mailto:nieuwsbrief@ymdeboeradvies.nl).

NIEUWS EN AGENDA

Promoties

Donderdag 7 februari 2007

Promotie drs. L. (Lammertjan) Dam, Rijksuniversiteit Groningen. Van Dam hoopt te promoveren op zijn onderzoek '*Corporate Social Responsibility and Financial Markets*' dat is gefinancierd door het NWO-programma Milieu & Economie. Promotoren zijn prof. dr. Bert Scholtens en prof. dr. Elmer Sterken. Een korte samenvatting van het onderzoek vindt u op [bladzijde 15](#) van deze nieuwsbrief.

Nieuws

KNAW-verkenning slaat paaltjes op energieveld

Meer nadruk op energiebesparing en integratie van technieken, meer geld voor multidisciplinaire teams en een flinke investering in sociaalwetenschappelijke aspecten. Bovendien moet de samenwerking tussen wetenschap, politiek, industrie en maatschappelijke groepen beter. Dat zijn belangrijke aanbevelingen die de Verkenningcommissie E energieconversieonderzoek van de KNAW doet in haar onlangs verschenen rapport.

Met haar aanbevelingen richt de commissie zich tot beleidsmakers, onderzoekers en onderzoeksfinanciers, kennisinstellingen, bedrijfsleven en maatschappelijke groeperingen die zich bezighouden met een duurzame energietoekomst. De commissie pleit onder meer voor het ontwikkelen van een gedeelde perceptie op de toekomstige duurzame energievoorziening. De KNAW en in het bijzonder de Raad voor Technische Wetenschappen kan daarbij 'wellicht een coördinerende rol' spelen, zo suggereert de commissie. De commissie heeft zelf – uiteraard na raadpleging van diverse kenners van het veld – een vrij helder idee over waar het met de verdere kennisontwikkeling op het terrein van duurzame energie naar toe moet. Aangezien zonne-energie de grootste potenties heeft, moet daar veel onderzoeks aandacht heen. Ook rond het thema biomassa staat de wetenschappelijke kennis 'nog in de kinderschoenen', zegt de commissie. Windenergieonderzoek moet vooral toegepast van aard zijn en in samenwerking met het bedrijfsleven verder worden opgepakt. Uitdagingen op het terrein van waterstof als energiedrager ziet de commissie wel in nieuwe productiemethoden en opslag in mobiele toepassingen en metaalhydriden. Voor nader onderzoek naar CO₂-opslag ziet de commissie (enige nuance daargelaten) niet veel noodzaak. Kernfusieonderzoek is wel nodig en kernsplijtingsonderzoek alleen voor zover dit kan leiden tot volstrekt veilige en duurzame kernenergieopties. De commissie verwacht dat veelbelovend onderzoek naar duurzame energieconversie vooral goed kan worden gedaan in multidisciplinaire teams. Deze teams moeten gedurende langere tijd een industriegebied of bedrijfstak doorlichten en het traject van ideeëngeneratie tot implementatie van nieuwe energieopties begeleiden. De aanpak moet het energietransitieproject van EZ ondersteunen. Tot slot: er moet voldoende geld overblijven voor wilde ideeën.

Rectificatie

In de vorige nieuwsbrief stond een artikel over het proefschrift en de promotie van Victor Owusu. Helaas is daar een verkeerde foto bij geplaatst. Niet Victor Owusu stond op de foto, maar een andere betrokkene. Onze excuses hiervoor!

GASTCOLUMN**Energietransitie: kennisvragen vanuit het beleid**

Door Frank Dietz

Energietransitie: van niche naar regime¹

Volgens het NMP4 (2001) worden hardnekkige milieuproblemen, zoals snelle klimaatveranderingen of de afnemende biodiversiteit, het best bestreden met een transitie, ofwel een fundamenteel andere manier om in een verzameling

Frank Dietz was tot 1 september plaatsvervangend directeur van de Interdepartementale Programmadirectie Energietransitie, waarin de ministeries van EZ, VROM, V&W, LNV, BUZA/OS en Financiën al hun zaken betreffende de energietransitie hebben ondergebracht. Sinds 1 september leidt hij de afdeling Nationale Milieubeleidsvaluatie en Duurzaamheid van het Milieu en Natuur Planbureau.

maatschappelijke behoeften te voorzien. De energietransitie werd beleidsmatig bij het ministerie van EZ ondergebracht. Aanvankelijk was dit niet meer dan een bescheiden 'niche', waarin - naast en apart van, en daarom 'ongevaarlijk' voor het vigerende energiebeleid - langetermijnvisies voor de energievoorziening werden ontwikkeld (met veel aandacht voor de potenties van alternatieven voor olie, gas en kolen), samenwerking met vooruitstrevende ondernemers, wetenschappers en NGO's werd gezocht, en een nieuwe vorm van overheidsbeleid werd ontwikkeld ('de reis naar het zuiden'). Verschillende omstandigheden hebben er toe bijgedragen dat de energietransitie inmiddels tot het hart van verschillende beleidsterreinen (klimaat, mobiliteit, elektriciteits- en warmtevoorziening, woning(ver)bouw, innovatie in industrie en landbouw, ontwikkelingssamenwerking) is doorgedrongen. Hoe de energietransitie en daarin het overheidsbeleid in zes jaar tijd van een lelijk babyeendje tot een fiere jonge zwaan is kunnen uitgroeien, laat ik hier onbesproken.² De weg naar volwassenheid is echter nog lang; we staan pas aan het begin van de energietransitie. Als op termijn het energiesysteem schoon, betrouwbaar en betaalbaar moet zijn, is er nog veel werk te doen. Daarvoor is tenminste technische kennis over de potenties van alternatieve energiesystemen nodig. Minstens zo belangrijk is echter kennis over de overgangs- en groeitrajecten naar zulke systemen. Op basis van de intensieve werkervaring bij de Interdepartementale Programmadirectie Energietransitie (IPE) zie ik voor de komende jaren in ieder geval vijf uitdagingen waarvoor

gericht kennis vanuit verschillende disciplines bijeen moet worden gebracht dan wel nieuwe kennis moet worden ontwikkeld.

1. Technologische bias

In de meeste transitiepaden en transitie-experimenten zit een technologische bias. Iedereen wéét wel dat technologie alleen niet voldoende is om de energietransitie op gang te brengen of te houden. Toch straalt de huidige portfolio van transitiepaden een behoorlijk vertrouwen in 'technology push' uit, zoals ook Bruggink (2006) vaststelt. Misschien is dit in onze westerse industriële samenleving een onvermijdelijke reflex. Heel lang is maatschappelijke

>>>

¹ De titel van het recente boek van Jan Rotmans (2007) parafraserend, die duurzame ontwikkeling op verschillende terreinen (waaronder de energievoorziening) op de rand van een doorbraak ziet staan.

² Zie voor de beschrijving en beoordeling van de energietransitie in het algemeen en de rol van de overheid in het bijzonder onder andere Nooteboom (2006), Bruggink (2006), Loorbach (2007), Van den Bergh e.a. (2007), Dietz e.a. (2008), Loorbach en Kemp (2008).

>>> ontwikkeling sterk geassocieerd met 'harde wetenschap' en technologische innovaties. Maar inmiddels weten we dat we dan het belang van gedragspatronen, de institutionele context en organisatorische innovaties onderschatten. Er is met andere woorden sprake van een blinde vlek voor de 'zachte kant van innovaties'.

2. Transitie-experimenten als invulling van transitiepaden

Het is van belang om transitie-experimenten te positioneren als 'stepping stones' langs de transitiepaden. Tot op heden worden deze experimenten te veel op zichzelf beschouwd, en gezien als afzonderlijke gebeurtenissen. De uitdaging is deze experimenten en ervaringen te combineren tot een momentum van beginnende verandering van het dominante energiesysteem. Dit vergt niet alleen het verbreden van experimenten, maar ook deze toepassen en herhalen op andere plaatsen en in andere contexten, alsook het opschalen van experimenten ten einde een kritische massa voor maatschappelijke verandering te creëren. Hiervoor is enerzijds ondernemerschap nodig en anderzijds analyse van de hindernissen die hiervoor moeten worden overwonnen.

3. Maatschappelijke verbreding

De transitiearena's - in de energietransitie platforms genoemd - worden nu sterk gedomineerd door grote ondernemingen, wetenschappers en ambtenaren. Het MKB, relevante belangengroepen alsook burgers/consumenten zijn nauwelijks in de platforms van de energietransitie te vinden, of ontbreken geheel. Zij zijn niet bewust buitengesloten, maar hebben zo hun aarzelingen:

- De transitiepaden die naar een duurzame energievoorziening moeten leiden, zijn nogal abstract geformuleerd;
- Het tijdsbeslag van de noodzakelijk te onderhouden netwerken en dialogen is te groot;
- De in de platforms ontwikkelde langetermijnvisies en handelingsopties liggen te ver af van het dagelijks leven.

Als verbreding van de transitiearena's wenselijk is, is onderzoek nodig naar de motieven en hindernissen voor deelname. Vooral de positie van burgers/consumenten is interessant. Milieubeleid dat gericht is op consumenten is tot op heden meestal mislukt. Die keren dat successen zijn geboekt, zoals de overschakeling op loodvrije benzine, was dat voor (de meeste) beleidsmakers een volslagen verrassing. Mijns inziens is dat het gevolg van onvoldoende inzicht in de motieven van consumentengedrag. Meer kennis hiervan zou de effectiviteit en efficiëntie vergroten van beleid dat maatschappelijk gewenst consumentengedrag bevordert. In dit verband wil ik wijzen op de tot op heden nog nauwelijks benutte potenties van de gedragseconomie. Een van de weinige voorbeelden hiervan in Nederland is het onderzoek dat CE heeft gedaan naar energiebesparingsgedrag in opdracht van de Algemene Energie Raad (Rooijers e.a., 2006).

4. Monitoring en evaluatie

Beleidsmakers en politici beheren het transitieproces niet, maar nemen er aan deel. Richting en tempo proberen beleidsmakers wel te beïnvloeden (en liefst zelfs te sturen), maar dat willen en kunnen andere stakeholders ook. Voor de inspanningen in menskracht en geld moeten beleidsmakers wel publieke verantwoording afleggen. Dat is een belangrijke (maar niet de enige) reden om belang te hechten aan monitoring en evaluatie van (in dit geval) de energietransitie.

Zijn we het oneens over hoe in deze context monitoring en evaluatie moet worden aangepakt, dan worden (positieve én negatieve) uitspraken over de voortgang van de energietransitie sceptisch bejegend. Vooral gevestigde belangen spinnen hier garen bij, daar gemakkelijk het streven naar het behoud van de eigen positie is te verbergen achter methodologische twijfels. We vervallen dan snel in een discussie tussen 'gelovers' en 'sceptici' in plaats van te debatteren over de daadwerkelijk bereikte resultaten in het licht van de langetermijndoelen >>>

- >>> en het te organiseren langetermijnproces. Verschillende wetenschappers werken al aan dit lastige onderwerp, en wisselen hun ideeën met beleidsmakers uit in het Forum Monitoring en Evaluatie dat door het Competentie Centrum Transitie (CCT) wordt gefaciliteerd.

5. Dynamische effecten van beleid

Voor de energietransitie is innovatie cruciaal. Dan is het belangrijk te weten welke beleidsinstrumenten de benodigde innovaties effectief en efficiënt stimuleren. Zo simpel als deze vraag is, zo moeilijk blijkt de beantwoording ervan. Er is nog maar weinig empirisch onderzoek gedaan naar de strategische innovatie-impuls die van milieubeleid uitgaat. Naarmate hierin beter is te sturen, komt ont koppeling – ook voor het hardnekkige probleem van de broeikasgasemissies – meer binnen handbereik ('groene groei'). Daarnaast versterken en verzwakken beleidsinstrumenten elkaar. Vooral als op zo'n breed terrein naar systeeminnovaties wordt gezocht, kan dit gemakkelijk worden gehinderd door stapeling van beleid op eenzelfde terrein en uitstralingseffecten vanuit andere beleidsterreinen. Dan is het van belang om eventuele synergie dan wel perverse effecten van de inzet van verschillende instrumenten (zoals belastingen, verhandelbare rechten en proces- en producteisen) systematisch te analyseren.

Tot slot

Het voorgaande maakt 'tussen de regels door' duidelijk dat overschakeling op duurzame energiesystemen veel meer vraagt dan enkel technische veranderingen. In het jargon wordt gesproken van een transitie omdat er zoveel van elkaar afhankelijke processen en omstandigheden tegelijk in eenzelfde richting moeten bewegen. Uitspraken dat 'de overheid haar verantwoordelijkheid moet nemen voor de duurzame energiehuishouding door uitdagende doelen en grenzen te stellen' en de uitvoering aan de markt over te laten (Braber), tonen dat nog veel simplisme moet worden overwonnen.

Referenties

- Bergh, J.C.J.M. van den, A. Faber, A.M. Idenburg, and F.H. Oosterhuis (2007). *Evolutionary Economics and Environmental Policy. Survival of the Greenest*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Bruggink, J.J.C. (2006). *Op weg naar de duurzame energievoorziening. De toekomst van het transitiebeleid voor energie en milieu*. Oratie. Amsterdam: VU.
- Dietz, Frank J. (2007), 'Kennisbehoeften in de energietransitie'. *Milieu*, jaargang 13, nr. 6, pp. 8-9. Reacties op pp. 10-12.
- Dietz, Frank, Hugo Brouwer and Rob Weterings (2008). 'Energy transition experiments in the Netherlands'. In: Jeroen van den Bergh and Frank Bruinsma (eds.), *Managing the Transition to Renewable Energy*. Cheltenham: Edward Elgar, pp. 209-235.
- Loorbach, Derk (2007). *Transition Management. New mode for governance for sustainability*. Proefschrift EUR. Utrecht: International Books.
- Loorbach, Derk and René Kemp (2008). 'Transition management for the Dutch energy transition: the multilevel governance aspects'. In: Jeroen van den Bergh and Frank Bruinsma (eds.), *Managing the Transition to Renewable Energy*. Cheltenham: Edward Elgar, pp. 236-257.
- Nootboom, Sibout (2006). *Adaptive Networks. The governance for sustainable development*. Proefschrift EUR. Delft: Eburon.
- Rooijers, F.J. e.a. (2006). *Energiebesparingsgedrag. Verkenning t.b.v. Algemene Energie Raad*. Delft: CE.
- Rotmans, Jan (2007). *Duurzaamheid: van onderstroom naar draaggolf. Op de rand van een doorbraak*. Rotterdam: DRIFT.

ENERGIEONDERZOEK

Energievraagstuk oplosbaar!

Deze hem zo passende optimistische woorden prijken op het inderhaast uitgebrachte laatste werk van Kees Daey Ouwens. Enkele honderden toehoorders uit academische, politieke en andere 'duurzame kringen' kregen het boek op 14 september jl. mee, nadat ze getuige waren geweest van een indringende afscheidsvoordracht in Utrecht. Kees Daey Ouwens was genoodzaakt om wegens ernstige gezondheidsproblemen met al zijn activiteiten stoppen. De Bezinningsgroep Energie eerde de *éminence grise* binnen de duurzame energiebeweging met deze snel belegde avond, waarvoor vrijwel alle genodigden onmiddellijk hun agenda hadden schoongeveegd, zoals Jan Paul van Soest (voorzitter van de avond) het uitdrukte. Het was net op tijd. Daey Ouwens overleed op woensdag 10 oktober.

Kern van het betoog van de Eindhovense emeritus-hoogleraar was dat de oplossing van het energie vraagstuk via biomassa en armoedebestrijding in de derde wereld heel goed samen kunnen gaan. Aan de hand van verschillende aansprekende voorbeelden liet Daey Ouwens de zaal zien hoe het nu al werkt. Zo vertelde hij over een dorp met 10.000 inwoners in Mali dat volledig draait op diesel uit het energiegewas jatropha. En in Bolivia was iemand op het idee gekomen om varkens vet te mesten met speciale gewassen, wat zowel lekker vlees als dierlijk vet voor energieopwekking oplevert. 'Je moet gewoon een beetje je fantasie laten gaan,' aldus Daey Ouwens in reactie op een gniffelende zaal. Maar meer nog dan fantasie is er goed overheidsbeleid nog. En vooral: de wil van zowel burger als consument om echt over te stappen naar een duurzame energiehuishouding. 'Zoals Ronald Reagan vroeger zei dat de overheid geen probleem heeft, maar het probleem is, zo zeg ik dat de markt geen probleem heeft, maar het probleem is.' Het hoeft helemaal niet zo te zijn dat energie uit biomassa de voedselvoorziening in de derde wereld bedreigt. 'Bij een krachtig, duurzaam beleid kunnen de productie van voedsel en energie ervoor zorgen dat armoede wordt bestreden en boeren een hoger inkomen krijgen.' Een onorthodox instrument dat Daey Ouwens hierbij wil inzetten is het Clean Development Mechanism. Dit systeem waarbij de rijke westerse landen met een CO₂-overschot investeren de schone ontwikkeling van derde wereld regio's is bij uitstek geschikt om de omslag naar energie uit biomassa mogelijk te maken. En vooral: om dat op regionale schaal te doen, zodat de mensen in de derde wereld zelf ook daadwerkelijk geholpen zijn.

Na een staande ovatie ontving Daey Ouwens het eerste exemplaar van zijn eigen boek uit handen van minister Jacqueline Cramer. Zij beloofde zich binnen het kabinet hard te maken voor een 'Kees Daey Ouwens Fonds' waaruit duurzame energieprojecten kunnen worden gefinancierd.

Met Kees Daey Ouwens verliest de wereld van de duurzame ontwikkeling een bevlogen wetenschapper en een aimabel mens.

Zie ook:

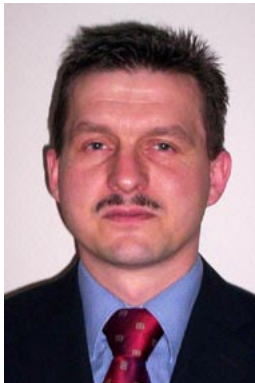
<http://www.duurzameenergie.org/nieuws/kees-daey-ouwens-overleden.html>

En: <http://www.new-energy.tv>

ENERGIEONDERZOEK

Elektriciteitsnet wordt mogelijk een soort internet

Iedereen die aangesloten is op een elektriciteitsnetwerk, kan in de toekomst pakketjes stroom gaan up- en downloaden naar of van dat net. Althans, dat is één van de mogelijke vormen waarin het elektriciteitsnet zich zal transformeren. Onderzoeker Jos Meeuwsen (TUE) werkte drie scenario's uit voor de Nederlandse elektriciteitsvoorziening in 2050. Uitgangspunt was dat in dit jaar 50% afkomstig is uit duurzame bronnen.

Jos Meeuwsen (TUE)

Vanwege de voorzieningszekerheid en de verbinding met de Europese markt zullen elektriciteitsnetwerken altijd nodig blijven, stelt Meeuwsen. Ook is het door een toenemende elektriciteitsvraag belangrijk om alle mogelijke energieopties (waaronder kolen- en kernenergie) te betrekken bij de scenario-ontwikkeling. Hoe de netwerken er precies zullen uitzien, hangt in grote mate af van de primaire energiemix die gekozen wordt. Technici staan in alle gevallen voor grote en nieuwe uitdagingen op het vlak van netwerk- en systeemintegratie en de ontwikkeling en toepassing van nieuwe technologie. Ook moet in alle scenario's de totale netwerkcapaciteit omhoog. Kleinschalige netwerken zullen karakteristieke overnemen van de huidige grootschalige netwerken, zoals de mogelijkheid van 'tweerichtingsverkeer' en de verantwoordelijkheid om het systeem stabiel te houden.

Vraag volgt aanbod

Vooraf de manieren waarop het totale elektriciteitsvoorzieningsstelsel in de toekomst in balans kan worden gehouden, behoeven uitbreiding naarmate steeds meer elektriciteit uit duurzame bronnen komt. Misschien betekent dit zelfs een paradigmashift van 'het permanent afstemmen van het aanbod op de vraag' nu naar 'het voortdurend afstemmen van de vraag op het aanbod' straks. Meeuwsen voorziet een stapsgewijze integratie van energietechniek, ICT en vermogenselektronica, die mogelijk uitmondt in een elektriciteitssysteem dat veel overeenkomsten vertoont met het internet. Iedere aangeslotene kan daarin, binnen bepaalde limieten, naar believen pakketjes 'elektrische energie' up- en downloaden. Een belangrijke voorwaarde is wel dat het technisch mogelijk wordt om elektriciteit in grote hoeveelheden centraal en/of decentraal op te slaan.

Drie scenario's

De drie scenario's voor de toekomst van het elektriciteitsnet van Meeuwsen verschillen vooral in schaalgrootte van elektriciteitsproductiemiddelen. Het scenario 'supernetwerken' bestaat uit grootschalige productielocaties, transporten van hoge voltages, een flinke import van duurzame energie (in de vorm van biomassa) en energie uit windparken op zee. In het scenario 'hybride netwerken' zijn er nog steeds grote centrales met hoge voltages, afkomstig van offshore windparken en grote biomassacentrales. Daarnaast vindt er ook kleinschalige opwekking plaats in en rond de gebouwde omgeving (wind, biomassa en PV). In het 'lokale' scenario, tot slot, is het aantal lokale opwekkers (in de vorm van microwarmtekrachtinstallaties, PV, kleinschalige biomassacentrales op wijkniveau en windmolens op land) het grootst, maar maken grote industriële processen en kleine consumenten nog steeds voor een deel gebruik van elektriciteit uit grootschalige productiemiddelen.

Het onderzoek '*Electricity networks of the future: Various roads to a sustainable energy system*' maakt onderdeel uit van het programma '*Transition and transition paths: the road to a sustainable energy system*' dat wordt gefinancierd door het NWO/SenterNovem Stimuleringsprogramma Energieonderzoek. Het programma streeft naar ontwikkeling van bèta-/gammakennis voor de transitie naar een duurzame energievoorziening.

Nadere informatie bij dr.ir. J.J. (Jos) Meeuwsen, jjmeeuwsen@mpscbv.nl, of dr. ir. G.P.J. (Geert) Verbong, g.p.j.verbong@tm.tue.nl.

GAMON

Overheid blijft nodig bij duurzame ontwikkeling

De staatsmacht is de afgelopen periode kleiner geworden. Er is een nieuwe politieke ruimte ontstaan tussen maatschappij en staat, waarin private partijen samenwerken met overheden en een publieke functie vervullen. De onderzoekers van het programma 'Partnerships for Sustainable Development', geleid door Pieter Glasbergen (UU) en Pieter Leroy (RUN), zijn geïnteresseerd in wat er nu precies in die ruimte gebeurt en hoe zich dat verhoudt tot de klassieke overheidsrol. Het gevaar bestaat dat de klassieke overheid te ver terug treedt, waardoor de overheid haar verantwoordelijkheid niet meer neemt. Op 9 oktober gingen de onderzoekers hierover in gesprek met beleidsmedewerkers van VROM.

Met 'partnerships for sustainable development' bedoelen de onderzoekers in dit geval samenwerkingsverbanden waarin actoren vanuit twee of meer sectoren in de samenleving (staat, markt en burgers) op gelijke voet een duurzaamheidsdoel nastreven. Het doel van het onderzoek is het

Het UNPOP-onderzoeksteam onderzoekt partnerships voor duurzame ontwikkeling.

beter begrijpen en definiëren van de rollen en functies van verschillende typen partnerships, hun architectuur, de condities die hun prestatie bepalen en hun betekenis in 'governance' voor duurzame ontwikkeling. Op termijn moet het programma gaan bijdragen aan het strategische gebruik van partnerships in het oplossen van milieuproblemen, lichtte Pieter Glasbergen toe.

De onderzoekers gaan uit van een aantal vooronderstellingen van partnerships. Zo hebben spelers in deze samenwerkingsverbanden een gemeenschappelijk belang in het bevorderen

van een duurzame ontwikkeling. Door dit gemeenschappelijke belang is een constructieve dialoog mogelijk. Deze dialoog kan weer leiden tot een gemeenschappelijk normatief kader van waaruit men activiteiten kan ontplooiën die op elkaar afgestemd zijn. Ook kan er een koppeling plaatsvinden tussen het privaat en publiek belang. Tenslotte kan, in sommige partnerships, het marktmechanisme gebruikt worden om een duurzame ontwikkeling te bevorderen. Het onderzoeksprogramma bestaat uit drie promotieonderzoeken die zich achtereenvolgens richten op interacties tussen het bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties, partnerships in sturing van biodiversiteit en partnerships in mondiale productieketens.

Het NWO stimuleringsprogramma GaMON (Gamma-onderzoek Milieu, Omgeving en Natuur) is een maatschappij- en gedragswetenschappelijk programma rond duurzame ontwikkeling. Het programma is gericht op het beschrijven, verklaren en beheersen van maatschappelijke problemen op het gebied van landschap, leefomgeving, natuur en milieu voor zover deze problemen in verband staan met menselijke activiteiten en gedragingen. De afdeling Strategie van het directoraat Generaal Milieubeheer van het ministerie van VROM organiseert dit najaar een serie lunchlezingen door GaMON-wetenschappers waarin de beleidsrelevantie van het onderzoek binnen het programma centraal staat en waarbij er een dialoog ontstaat tussen wetenschap en beleid. Door middel van deze dialoog krijgen onderzoekers praktische feedback vanuit de beleidshoek waardoor de beleidsrelevantie voor zover mogelijk vergroot kan worden. In oktober vonden de eerste drie lezingen plaats, waarvan hierbij een impressie. Met dank aan de verslagleggers van Schuttelaar & Partners, Pieter Seuneke en Annelies Brinkman.

GAMON

>>> **Verwarring over verantwoordelijkheden**

Een van de meest fundamentele punten volgens Glasbergen is dat er veel onzekerheid is rond de nieuwe politieke ruimte en de activiteiten daarin. Wat kan er nu in deze ruimte en wat blijft er over van de rol die de overheid speelt? Volgens Glasbergen is er het gevaar dat de klassieke overheid te ver terug treedt, waardoor de overheid haar verantwoordelijkheid niet meer neemt. De huidige tijd wordt volgens Glasbergen gekenmerkt door verwarring over waar nu de publieke en private verantwoordelijkheden liggen en hoe deze zich tot elkaar verhouden. Er is gebrek aan een normatief kader, waardoor overheden geen beleid met betrekking tot partnerships kunnen ontwikkelen.

Glasbergen stelde verder dat overheden van verschillende kanten worden ingehaald door partnerships en van elkaar niet weten in welk samenwerkingsverband de overheid allemaal zit. Ook zouden sommige partnerships een beter duurzaamheidsbeleid ontwikkelen dan overheden.

Enkele eerste constatering uit het onderzoek:

- Er zijn heel veel duurzame initiatieven buiten de overheidssfeer zichtbaar. Voor duurzame initiatieven is de nieuwe politieke ruimte tussen overheid en maatschappij belangrijk
- Overheden zijn nadrukkelijk onzeker over hun rol op het gebied van partnerships
- Veel partnerships veronderstellen een ondersteunende rol van de overheid
- Er is behoefte aan een strategisch beleid van overheden rond partnerships

Constructief versus kritisch

Dagvoorzitter Annemiek Nijhof, duurzaamheidscoördinator bij het ministerie van Algemene Zaken, stelde enkele hoofdthema's voor de discussie aan de orde. Allereerst constateerde ze een dilemma rond partnerships: aan een kant lijkt het verstandig dat NGO's en het bedrijfsleven de krachten bundelen om samen constructieve stappen te zetten. Maar aan de andere kant dreigt hierdoor de kritische functie van NGO's te verdwijnen. Hoe kan deze kritische functie nu worden behouden in een intensieve samenwerking? Er zijn meer constructief georiënteerde NGO's die zich gaan binden aan het bedrijfsleven waardoor er een legitimiteitsstrijd tussen de NGO's zou ontstaan. De partnerships zouden conflicten veroorzaken in de NGO-wereld die de huidige goede samenwerking tussen de NGO's in de weg kan zitten. Tijdens de bespreking van dit punt werd de duurzaamheid van partnerships in twijfel getrokken. Er zouden scheuringen waarneembaar zijn in een aantal partnerships omdat sommige NGO's na verloop van tijd hun eigen weg willen gaan. Over de duurzaamheid van partnerships vertelde onderzoeker Ingrid Visseren dat samenwerkingsverbanden verschillende doelen kunnen nastreven die op verschillende termijnen worden behaald. Dit zou volgens haar een verklaring zijn voor de duurzaamheid van de samenwerkingsverbanden. Onderzoeker Mariëtte van Huijstee benadrukt het belang van 'campaigning' NGO's, die niet deelnemen in partnerships, en zo druk op de ketel tot verandering houden.

Dialoog en druk

Een ander vraag in de discussie was hoe je in een productieketen veranderingen bewerkstelligt met partijen die onvoldoende belang hebben bij de verandering. Laat de sturende rol van de overheid zich combineren met een transitiearena? Ter ondersteuning van deze vraag gebruikte Nijhof de verduurzaming van de energieketen als voorbeeld. In dit proces kreeg de overheid te maken met machtige partijen die weinig baat hebben bij verandering. Verder had Glasbergen geconstateerd dat er meer ruimte is gekomen voor initiatieven uit de private sector. Nijhof vroeg zich af hoe je als overheid al deze initiatieven coherent kunt laten bewegen, zodat ze elkaar op macroniveau niet in de weg zitten? Onderzoekster Verena Bitzer lichtte toe dat niet onbekend is hoe de keten >>>

GAMON

- >>> moet worden veranderd. Dit is al eens met succes gedaan. Als voorbeeld noemde zij FairTrade. Een belangrijk middel om de keten te verduurzamen is volgens haar een eerlijke dialoog met alle stakeholders. Bitzer ziet een belangrijke rol voor overheden. Om het proces te versnellen zouden overheden druk uit kunnen oefenen op het proces. Daarnaast zouden overheden een strategische visie moeten hebben over partnerships. Volgens een aantal beleidsmakers is het echter niet zo eenvoudig een strategische visie op tafel te leggen. Deze visie moet passen bij de samenleving die voortdurend verandert. De onderzoekers legden veel nadruk op de rol van de overheid. Een aantal beleidsmakers was van mening dat men niet te veel moest verwachten van de overheid.

Partnerships als beleidsinstrument

Overheden zouden volgens Visseren partnerships moeten zien als een politiek instrumentarium. Wanneer overheden een bepaald doel voor ogen hebben - bijvoorbeeld verduurzaming van de energieketen - dan zou men op verschillende manieren partnerships moeten inzetten. De visie dat partnerships gezien moeten worden als middel voor overheden om doelen te bereiken was in de discussie overheersend. Partnerships zijn belangrijk voor overheden, maar het is onverstandig om ze als doel te zien. Wanneer er met private partijen aan een publiek belang wordt gewerkt kan de democratische legitimiteit van het beleid in het geding raken.

Nijhof vatte als afsluiting enkele opvallende punten samen uit de bijeenkomst. Zo kunnen overheden zelf partnerships voor duurzaamheid initiëren en gebruiken als middel om een doel te bereiken. Partnerships kunnen de ontwikkeling naar duurzaamheid ook dwarsbomen. Verder benadrukte ze dat partnerships de neiging hebben een grote vorm aan te nemen waardoor zij een bedreiging kunnen vormen voor de grondvesten van de democratie. De overheid legt een gedeelte van de publieke vragen bij een partnership neer. De partnerships halen de overheid op deze manier in.

Meer informatie over 'Partnerships for Sustainable Development' op:
<http://www.unpop.nl/>

GAMON

Kennis over relatie groen en gezondheid meer dan ooit nodig

Op 16 oktober discussieerden onderzoekers van het GaMON-programma Vitamine G met beleidsmakers van VROM, VWS, LNV, Staatsbosbeheer en de RMNO. In Vitamine G staat de relatie tussen groen en gezondheid centraal. Het onderzoek is gebaseerd op het idee dat leven en zich bevinden in een groene omgeving positieve invloed zou hebben op onze gezondheid, ons welbevinden en op ons gevoel van veiligheid. De mogelijke belangrijke effecten van deze relatie worden echter nog weinig meegenomen bij het maken van nieuw beleid. Dit komt doordat er nog weinig kennis en harde resultaten zijn waarop beleid gebaseerd kan worden.

Het doel van het Vitamine G-programma, zo legde professor Peter Groenewegen (Universiteit Utrecht/NIVEL) aan het begin van de bijeenkomst uit, is om inzicht te krijgen in deze relaties en specifiek om grip te krijgen op mechanismen die hier een mogelijke rol in spelen. De 'G' in de naam staat voor groen en 'vitamine' staat voor de positieve effecten van groen op onze gezondheid. Onder groen in dit onderzoeksprogramma wordt zowel het groen van een plantsoen als dat van een tuin en de natuur verstaan. Het Vitamine G programma heeft een looptijd van januari 2005 tot januari 2009 en omvat drie subprojecten, waarvan een deel aan de Universiteit Wageningen wordt uitgevoerd. Alle onderdelen gaan naar verwachting resultaten opleveren die relevant zijn voor beleidsvorming op verschillende niveaus.

Groen van grote waarde voor burgers

Na de presentatie van Groenewegen, gaf dagvoorzitter Hans Verspoor (VROM) aan wat het onderzoek Vitamine G voor het beleid kan betekenen. Hij vertelde hoe groen verankerd is in het Nederlandse beleid. Als eerste noemde hij het thema preventie en gezondheid. Hiernaast is groen volgens hem verankerd in de beleidsterreinen natuur en recreatie, ruimtelijke en milieukwaliteit. Zo noemde Verspoor een groene omgeving dicht bij huis als een bijdrage aan het Nederlandse mobiliteitsprobleem. Recreanten hoeven dan immers niet meer richting de Veluwe te rijden om te ontspannen.

De overheid gaat op de verschillende bestuurlijke niveaus anders om met groen. Zo is er op rijksniveau een sturende en faciliterende rol, op regionaal en lokaal niveau heeft de overheid een meer vormgevende rol. Daarnaast onderstreepte Verspoor dat het beleidsveld groen op dit moment bijzonder actueel is. In het huidige VROM-beleid gaat veel aandacht naar een gezonde, veilige en duurzame leefomgeving voor burgers. Ook aan de vraagzijde is dit het geval. 'We weten dat burgers over het algemeen veel waarde hechten aan groen in hun leefomgeving. Er is echter onder andere binnen VROM een grote kennisbehoefte op het gebied van groen,' aldus Verspoor.

Voorzitter Verspoor bracht de volgende kennisvragen onder de aandacht:

- Er is behoefte aan kennis over het effect van groen op gezondheid en de beleving van groen.
- Wat is de relatie van groen met rust en stilte?
- Wat is de invloed van groen in de stedelijke omgeving op recreatiegedrag en in het bijzonder op mobiliteit?
- Is het mogelijk een richtlijn te maken over wat de optimale hoeveelheid en soort groen in stedelijke omgevingen is?

'Hardheid' van positieve effecten van groen nodig

Verspoor beschreef enkele specifieke punten uit het Vitamine G-programma die relevant zijn voor het beleid. Zo is er met het oog op de Maatschappelijke >>>

GAMON

>>> Kosten- en Batenanalyse (MKBA) behoefte aan harde bewijzen in de relatie tussen groen en gezondheid. Het is aangetoond dat er effecten zijn maar hoe hard zijn deze? De aanwezige wetenschappers antwoordden hierop dat ze op dit punt nog geen 'harde' resultaten kunnen geven. Verspoor vervolgde dat het onderzoek ook gericht is op de relatie tussen groen en bewegen. Ook deze relatie laat zich in de praktijk moeilijk aantonen. Er is op beide punten verder onderzoek nodig. Verspoor sloot af met de hoop dat het onderzoek een bijdrage kan leveren aan het vormen van richtlijnen rond de omvang en soorten groen in de stedelijke omgeving.

Slimme inrichting van de dagelijkse leefomgeving

Tijdens de discussie die het slotstuk van de bijeenkomst vormde, kwam onder meer de vraag aan bod of het begrip 'groen' niet nader gespecificeerd moet worden. Ook vroegen enkele beleidsmakers aandacht voor kinderen. Zij zouden graag zien dat het onderzoek meer aandacht besteedt aan de relatie van groen met de gezondheid (overgewicht) en ontwikkelingsmogelijkheden (klimmen, balanceren) van kinderen. Een ander punt dat naar voren kwam, was dat de resultaten van het Vitamine G-onderzoek een belangrijke rol kunnen spelen bij het maken van gemeentelijke beleidsafwegingen. Op gemeentelijk niveau worden de uiteindelijke beslissingen genomen voor concrete inrichting van de leefomgeving die relevant zijn voor de gezondheidskant. Enkele wetenschappers en beleidsmakers vroegen zich verder af of er rekening gehouden wordt met het principe van de 'beschikbaarheidnuttigheid'. Hiermee bedoelen ze de relatie tussen het welzijn van de mens en de wetenschap dat men in de buurt woont van natuur, zonder deze daadwerkelijk te gebruiken. De beschikbaarheidnuttigheid zal een rol spelen maar is een moeilijk te onderzoeken fenomeen, aldus de onderzoekers.

Hartenkreet: wanneer komt beleid van de grond?

Een ander thema dat nadrukkelijk naar voren kwam tijdens het gesprek was de economische implicatie van groen. Hier werd benadrukt dat het beleid harde gegevens nodig heeft. Wat zijn nu de economische implicaties van groen? Als hier meer over bekend is, zullen marktpartijen ook geïnteresseerd raken in het ontwikkelen van groen. Daarnaast was er aandacht voor het klimaatprobleem. Dit leverde vragen op als 'kan door het klimaatprobleem groen meer waard worden en kan groen als een economische factor gebruikt worden?' Het onderzoek kijkt nadrukkelijk naar groen in de stedelijke omgeving. De groep kwam met het voorstel om de specifieke aandacht naar de relatie tussen groen en gezondheid in de stedelijke omgeving meer te koppelen aan actuele beleidsonderwerpen als de prachtwijken van minister Vogelaar.

Tot slot werd in het groepsgebesprek geconstateerd dat beleid rond groen en gezondheid niet goed van de grond komt. Verspoor noemde het de 'hartenkreet' van de bijeenkomst. Op dit moment zijn er wel actuele ontwikkelingen die binnen het beleidsthema nieuwe mogelijkheden bieden. Te denken valt aan preventiebeleid, de aandacht voor achterstandswijken en de klimaat- en energiediscussie. Deze aandachtsvelden kunnen wellicht kansen bieden voor het onderwerp groen en gezondheid. Er zijn drie ministeries die hier veel aandacht voor hebben, namelijk LNV, VROM en VWS. Volgens de groep moest het mogelijk zijn dit in samenwerking van de grond te krijgen.

Meer informatie over Vitamine G op:

<http://www.nivel.nl/projecten/vitamineg/>

GAMON

Sturen van opzij naast sturen van bovenaf

Op 23 oktober gingen onderzoekers Geert de Snoo, Jerry van Dijk en Henk Staats in gesprek met beleidsmedewerkers van VROM en LNV over het stimuleren van agrarisch natuurbeheer. De overheid probeert agrariërs te sturen hier meer aan te doen door regelgeving voor beheer en door het geven van een financiële tegemoetkoming. Tot nu toe vallen de resultaten echter tegen, constateren de onderzoekers. Zo is de deelname van boeren gebaseerd op vrijwilligheid en kiezen ze massaal voor de gemakkelijke in plaats van de meer duurzame opties uit het beheerspakket. Bovendien ontstaat bij strikte regelgeving het gevaar dat andere motieven voor beheer worden weggedrukt. Eigen initiatieven voor beter beheer worden in de kiem gesmoord doordat voorlopers niet worden beloond.

Een belangrijk element in het onderzoeksprogramma 'Does knowledge of environmental performance change farmers' behaviour' is het sturingsinstrument benchmarking, vertelde Jerry van Dijk van de Universiteit Leiden. Via benchmarking kunnen boeren hun natuurprestaties onderling vergelijken en zo kennis en ervaringen uitwisselen. Door een gezonde concurrentie en het uitwisselen van kennis zouden boeren op langere termijn hun gedrag bijstellen, zo is de veronderstelling. De basis van het onderzoek vormt een nulmeting waarin 85 bedrijven natuur- en sociaalwetenschappelijk in kaart zijn gebracht. Bij 35 bedrijven is daarnaast aanvullend veldwerk verricht naar de natuurkwaliteit op het bedrijf. In het onderzoek heeft benchmarking een plaats gekregen doordat de onderzoekers de boeren - via individuele natuuradviesrapporten - feedback geven over de toestand van de natuur op hun bedrijf. De feedback bestaat uit de gegevens die de eerdere nulmeting heeft opgeleverd. Boeren reageerden hier heel positief op volgens Van Dijk. Met een deel van de boeren zijn er daarnaast nog bijeenkomsten georganiseerd waarop de rapporten gezamenlijk werden besproken en afspraken zijn gemaakt om, op vrijwillige basis, een aantal van de mogelijkheden tot verbetering van de ecologische kwaliteit uit te voeren.

Sturen van opzij

De onderzoekers gaan de effecten van het aanbieden van feedback aan de boeren op de aanwezige natuur bijhouden, evenals de kwaliteit van het beheer en de motivatie en het gedrag van de boeren. De uitkomsten hiervan worden vervolgens gerelateerd aan de daadwerkelijke natuurkwaliteit op het bedrijf. In de loop van het project wordt een online benchmarking instrument ontwikkeld. Verder gaan de onderzoekers het gebruik van het online benchmarking instrument onderzoeken voor sturing door derden zoals ketenpartijen en de ministeries van VROM en LNV. Van Dijk noemde het 'sturen van opzij' via benchmarking als aanvulling op het 'sturen van bovenaf'. Verder prikkelde hij de discussie door de vraag te stellen of VROM en LNV wel een 'zacht' instrument als het sturen van opzij willen inzetten? Het plaatsen van het onderzoek in de beleidscontext roept verder vragen op als:

- Hoe is benchmarking te controleren?
- Is er een mogelijkheid voor de evaluatie van beleid?
- Is het effect van zijsturing voldoende groot vergeleken met maatregelen binnen een 'sturen van bovenaf' manier van werken met wet- en regelgeving en subsidie?
- Is deelname gegarandeerd, of krijgt het toch weer een verplichtend karakter?

De kracht van een zacht instrument

Onder leiding van dagvoorzitter Petra Loeff van VROM brak vervolgens de discussie los over de kracht van het sturen van opzij. Verschillende beleidsmakers leken er geen vertrouwen in te hebben dat dit 'zachte' instrument tot werkelijke gedragsverandering zal leiden. VROM worstelt immers al jaren met het

>>>

GAMON

>>> veranderen van gedrag binnen het milieubeleid. De onderzoekers gaven aan ervan uit te gaan dat er uiteindelijk een omslagpunt zal komen, maar dat dit proces gewoon tijd nodig heeft. Als in een gebied de sociale druk hoog is, zullen de achterblijvers geneigd zijn zich te richten op de voorlopers. En daarin zou de kracht van de aanpak zitten.

Een andere vraag tijdens de discussie was wat maakt dat er bepaald gedrag wordt vertoond. De drijfveren subsidie en vrijwilligheid spelen hier een grote rol. De groep signaleerde al snel een dilemma. De beleidsmakers worstelen met het dilemma tussen opgelegd beleid - via wet- en regelgeving - en vrijwilligheid. Het blijkt dat het instrument van subsidie niet werkt op langere termijn omdat het mensen afhankelijk maakt. Wanneer deze prikkel weg valt, verdwijnt in veel gevallen ook de motivatie. Vrijwilligheid is echter ook geen stevige basis voor gedragsverandering. Het onderzoek zou volgens de ambtenaren de kracht van vrijwilligheid als te sterk zien. Verder werd ingebracht dat benchmarking ook een negatieve uitwerking zou kunnen hebben op het agrarisch natuurbeheer. Vooroplopende boeren zouden hun 'bezieling' verliezen als zij zien dat andere boeren in hun omgeving hier minder aandacht voor hebben.

Archetypische boeren

Maar zal de boer die alleen uit economisch gewin akkerranden inzaait, werkelijk zijn gedrag veranderen wanneer hij ziet dat iemand anders het anders doet? De onderzoekers waren van mening dat een sterk economisch georiënteerde boer moeilijk zijn gedrag zal veranderen door dit 'zachte' instrument. Er zou dus scherper moeten worden gekeken naar de manier waarop boeren naar hun bedrijfsvoering kijken. De groep kwam met een ander onderzoek waarin verschillende motivaties van agrariërs, voorgesteld als verschillende archetypen, nader waren gespecificeerd. Zo zou in het kader van agrarisch natuurbeheer de idealist, de teler en de zakenman kunnen worden onderscheiden. Om de benchmarking te versterken zou het zinnig kunnen zijn om op deze archetypen in te spelen. Omdat deze typering van boeren gebaseerd is op het al in het onderzoek gebruikte gedragsmodel, kunnen de denklijnen die deze boeren hebben over agrarisch natuurbeheer meegenomen worden in het onderzoek.

Meer informatie over 'Does knowledge of environmental performance change farmers' behaviour?' op:
http://www.leidenuniv.nl/cml/sem/projects/nwogamon_UK.html

MILIEU & ECONOMIE

Maatschappelijk verantwoord ondernemen: minder winst, meer waarde

Bedrijven die maatschappelijk verantwoord ondernemen (MVO) 'betalen' daarvoor met verlies aan financiële winst. Tegelijkertijd kan MVO voor maximale waarde van het bedrijf zorgen. Dit stelt econoom Lammertjan Dam, die de financieel-economische aspecten van maatschappelijk verantwoord ondernemen onderzoekt. Hij hoopt in februari 2008 aan de Rijksuniversiteit Groningen op het onderwerp te promoveren.

Lammertjan Dam

Toekomstige generaties moeten de lasten dragen van de vervuiling door huidige generaties. Bedrijven die maatschappelijk verantwoord ondernemen, proberen dit afwenteleffect te voorkomen. Maar wat zijn de gevolgen van MVO voor de financieel-economische positie van zo'n bedrijf? Onderzoeker Dam ontwikkelde een model om de relatie tussen MVO en diverse maatstaven van bedrijfsfinanciële prestaties te analyseren. Hij concludeert dat MVO ten koste gaat van de financiële winst, maar potentieel voor maximale waarde van het bedrijf zorgt. Dam bekeek onder meer de bedrijfsfinanciële prestaties van bankinstellingen die de zogenoemde Equator Principles hebben ondertekend. Hiermee proberen financiële instellingen duurzame ontwikkeling te bereiken bij projectfinanciering. Het blijkt dat banken die deze principes ondertekenen, significant beter scoren op sommige van deze aspecten vergeleken met banken die de principes niet ondertekenen.

Ondertekening gaat echter niet significant ten koste van de marktwaarde van deze financiële instellingen. Integendeel: de milieuvriendelijkheid van een bedrijf lijkt ook een bepaalde waarde te reflecteren. Als de milieuvriendelijkheid van een bedrijf correct geïncorporeerd is in de aandelenprijs en als de aandelenmarkt efficiënt is, zal de huidige generatie managers en bestuurders erop aansturen dat het bedrijf milieuvriendelijker wordt, zodat de aandelen later goed verkocht kunnen worden. Op deze manier kan het aloude 'conflict' tussen huidige en toekomstige generaties worden opgelost, veronderstelt Dam.

Uit het onderzoek van Dam blijkt verder dat bedrijven met een relatief slechte score op hun milieustandaarden relatief vaker gevestigd zijn in arme landen, corrupte landen, of landen met een slechte milieuwetgeving. Dam levert hiermee nieuw bewijs voor de zogenoemde 'Pollution Haven Hypothesis', die stelt dat multinationals hun vieze operaties naar landen met slechte milieuregelgeving verplaatsen. Maatschappelijk verantwoorde ondernemingen, daarentegen, vinden landen met slechte milieuwetgeving relatief minder aantrekkelijk.

Het promotieonderzoek '*Corporate Social Responsibility and Financial Markets*' van Lammertjan Dam is gefinancierd door het NWO-programma Milieu & Economie. Nadere informatie bij drs. L. Dam, l.dam@rug.nl. De promotie zal plaatsvinden op 7 februari 2008 aan de Rijksuniversiteit Groningen. Promotoren zijn prof. dr. Bert Scholtens en prof. dr. Elmer Sterken.

VAM

Samenspel actoren in bestaande bouw cruciaal voor energiebesparing

Het valt niet mee om de bestaande woningvoorraad energiezuiniger te maken. En dat terwijl ieder huis vanaf 1 januari aanstaande een energielabel krijgt met de nodige consequenties voor eigenaren/ bewoners. AIO Thomas Hoppe en zijn begeleider Kris Lulofs duiken in de barrières die huiseigenaren ervaren bij het nemen van investeringsbeslissingen. Ze bevelen de overheid de beleidsnetwerkenbenadering aan om via het spel tussen lokale actoren toch het een en ander voor elkaar te krijgen.

Bij SenterNovem weten ze er alles van: het stimuleren van energiebesparing in de bestaande bouw lijkt wel een *mission impossible*. Natuurlijk bereikt de boodschap

Kris Lulofs en Thomas Hoppe zijn verbonden aan het CSTM (Centrum voor Schone technologie en Milieubeleid) van de faculteit Management & Bestuur van de Universiteit Twente.

dat spaarlampen beter zijn voor het milieu de mensen zo langzamerhand wel – zeker met de huidige hype van de klimaatproblematiek. Maar, zo stelt Kris Lulofs, het gaat om grotere investeringen bij het verbouwen van huizen en het vervangen van installaties. 'Denk aan de invoering van warmtekrachtkoppeling, balansventilatie, koude- en warmteopslag in de bodem enzovoort.' Lulofs doet al lange tijd onderzoek op het terrein van klimaat, energie, water en *corporate social responsibility* bij bedrijven. Toen het VAM-programma startte zag hij zijn kans schoon om in samenwerking met SenterNovem een AIO-project te starten. Thomas Hoppe was de aangewezen persoon. Hij studeerde bestuurskunde en had al een project gedaan bij het Ministerie van VROM dat raakvlakken had met stedelijke vernieuwing en duurzaam bouwen.

Zwalkend prikkelbeleid

Hoppe vertelt wat er aan het huidige overheidsbeleid schort. 'Het is vooral gericht op het gemakkelijk bereikbare segment in de gebouwde sector: nieuwbouw. De energieprestatienormering zal uiteindelijk best effectief zijn, want nieuwe huizen moeten aan een steeds ambitieuzere energieprestatienorm voldoen. Maar hoe verbeter je de energieprestatie van de *bestaande* woningvoorraad? Tot nu toe heeft de overheid vooral economische prikkels, gecombineerd met de nodige communicatie, ingezet. Denk hierbij aan de energiepremieregeling die er tussen 2000 en 2003 is geweest. Maar hiermee subsidieerde de overheid vooral de isolatie en HR-ketels die veel mensen tóch wel hadden aangeschaft. Bovendien verdween de regeling weer. Een ander instrument was het gratis energieprestatieadvies dat bewoners konden aanvragen en dat vanuit de energiepremieregeling werd betaald. Toen die financiering ophield, zakte de energieprestatieadviesmarkt in en werden er significant minder zonnepanelen op daken geïnstalleerd.' Een betrekkelijk nieuw beleidsinstrument voor de bestaande bouw is de invoering van de energielabels per januari 2008. Een EU-richtlijn stelt die invoering verplicht. Wat hiervan de effectiviteit zal zijn, moet de tijd nog leren.

Samenspel in beleidsnetwerken

Hoofddoel van het project is om strategieën te vinden die het mogelijk maken om het technische reductiepotentieel in de bestaande gebouwde omgeving daadwerkelijk te oogsten. Een van de onderzoeksvragen is dus dat duidelijk moet worden waarom het tot nu toe niet is gelukt om de mogelijke besparingen daadwerkelijk te halen. Hoppe: 'Ik wil verder inzicht krijgen in de praktijk van de besluitvorming, de rollen en de posities van de belangrijkste actoren die betrokken zijn bij energiebesparing in de gebouwde omgeving. Ik onderzoek >>>

VAM

>>> onder meer de 'waardenkaders' van de verschillende actoren en ik doe aan zogenoemde 'proces tracing' met betrekking tot de besluitvorming. Het gaat hier om een samenspel van die actoren, marktwerking, beleidsmaatregelen en lokale implementatie ervan.' In de beleidsnetwerkenbenadering, die Hoppe hanteert, worden eerst de lokale actoren rond energiebesparing in kaart gebracht. 'Als je hun onderlinge relaties en machtsposities kent, kun je vervolgens als overheid zelf een rol oppakken in dat netwerk. Je kunt bijvoorbeeld samen met corporaties renovatieprojecten opzetten, waarbij de lokale energieleverancier ook nauw betrokken is. Vaak gaat zo'n renovatie gepaard met een huurverhoging voor de bewoners. Maar het is goed mogelijk om te renoveren en tegelijk te investeren in energiebesparing zonder dat dit pijnlijk voelbaar is in de portemonnee van de huurders, als bijvoorbeeld het energiebedrijf de energievoorschotnota voor de bewoners verlaagt. Dit soort constructies is mogelijk in een sterk netwerk waar je als verschillende actoren elkaar kunt overtuigen om ambitieuzer dan gemiddeld te zijn.' Een goed voorbeeld is de aanpak van de gemeente Enschede. Hoppe: 'Daar zijn veel renovatiewaardige wijken. Door als overheid de rol van intermediair op te pakken die zorgt voor een opgeschoond straatbeeld, kun je tegelijkertijd iets doen aan energiebesparing. In deze wijken kunnen mensen kiezen voor bepaalde pakketten van maatregelen, zoals onder meer vervanging van gevels en daken. Als je dan meteen glas- en gevelisolatie mee kunt nemen, dan verlaag je de drempel om tot dit soort beslissingen te komen.' Lulofs: 'Bij dit project wordt een oud inzicht bevestigd. Energiekwesties moet je niet over de energieband spelen, maar over de comfortband. Je maakt mensen vooral lekker als je benadrukt dat door het treffen van bepaalde maatregelen de woonkwaliteit toeneemt.'

Technologie met toekomstwaarde

Hoppe ziet ook wel de nodige haken en ogen aan de samenwerkingsverbanden tussen organisaties die betrokken zijn renovatieprojecten. 'Bij de start van een renovatieproject zijn actoren vaak behoorlijk ambitieus op energievlak. Maar naarmate de tijd verstrijkt, blijft er steeds minder van die ambities over. De volkshuisvestelijke doelstellingen krijgen de overhand, doordat de revenuen van de investeringen in energiebesparing te ver in de toekomst liggen. Je hebt dan echt actoren nodig die bij machte zijn om iets in zo'n netwerk te bewerkstelligen. Een voorbeeld uit Utrecht leert dat een energiebedrijf en een corporatie het aanvankelijk niet eens konden worden over de nieuwe warmteprijs en aansluitvergoeding. Toch heeft de gemeente door onderhandeling en beïnvloeding dat project uiteindelijk van de grond doen komen - zij het na enkele jaren van gesteggel.' Hoppe zal een aantal renovatieprojecten bekijken en vergelijken die via de aanpak Energieprestatie op Locatie van SenterNovem worden gemonitord, en een aantal zonder deze aanpak. 'We proberen aansluiting te vinden bij de percepties van de gebouweigenaren en finale energieverbruikers. Ik maak daarbij onder meer gebruik van de theorieën over diffusie van innovaties van onder meer Rogers uit 1962. Hij onderscheidt vijf fases in de levenscyclus van een product. Om de opschaling van een product te ondersteunen, kan de overheid per fase een combinatie maken van ondersteunende beleidsmaatregelen, zoals informatieoverdracht, subsidies en het bevorderen van verschillende constellaties van actoren door bijvoorbeeld een 'bemiddelaar', proces- of netwerkmanager binnen een project te contracteren.' Het onderzoek sluit mooi aan op de politieke actualiteit. 'De ambities en gekozen middelen van het deelprogramma 'Meer met minder' van minister Cramer schuren dicht aan tegen de strategieën die raken aan onze theoretische en empirische inzichten,' aldus Hoppe. Maar het onderzoek strekt verder dan het heden. Lulofs: 'De nieuwbouw van tien jaar geleden is de oudbouw van 2020. Waar we nu beleidsmatig mee worstelen, speelt dan in vernieuwde vorm weer op. Daarom is het ook zo belangrijk om technologie met de nodige toekomstwaarde in de huizen van nu toe te passen.'

COLOFON

De MaGW Nieuwsbrief Milieuonderzoek is een uitgave van de NWO-programma's GaMON, Milieu & Economie, VAM en het NWO/SenterNovem Stimuleringsprogramma Energieonderzoek. De nieuwsbrief verschijnt in PDF-vorm en wordt verstuurd via e-mail aan ongeveer 900 onderzoekers, beleidsmakers en andere personen die nauw betrokken zijn bij of geïnteresseerd in wetenschappelijk (bèta/gamma-)onderzoek op het terrein van energie, klimaat en milieu.

Tenzij anders aangegeven zijn de artikelen geschreven door drs. Ymkje de Boer in nauwe samenwerking met de betrokkenen bij het onderwerp.

Foto voorpagina: wereldwijde vervuiling met stikstofoxide, Universiteit van Heidelberg, verkregen via portal www.esa.int

Voor inhoudelijke vragen of vragen over de verspreiding van de nieuwsbrief: drs. Ymkje de Boer, YM de Boer Advies
020 637 6537, nieuwsbrief@ymdeboeradvies.nl

NWO/SENTERNOVEM STIMULERINGSPROGRAMMA ENERGIEONDERZOEK

Secretaris: drs. Marije Verschuur, 070 344 0957, verschuur@nwo.nl
Voorzitter Stuurgroep: prof.dr.mr.ir. Sicco Santema
Voorzitter programmacommissie: ir. Jan Paul van Soest
Web: www.nwo.nl/energieonderzoek

PROGRAMMA GaMON

Secretaris: drs. Henk Waaijers, 070 344 0913, waaijers@nwo.nl
Voorzitter Stuurgroep: prof.dr. Pieter Hooimeijer
Voorzitter Programmacommissie: prof.dr. Charles Vlek
Web: www.nwo.nl/gamon

STIMULERINGSPROGRAMMA MILIEU & ECONOMIE

Secretaris: drs. Marije Verschuur, 070 344 0957, verschuur@nwo.nl
Voorzitter programmacommissie: prof. dr. Harmen Verbruggen
Web: www.nwo.nl/me

PROGRAMMA VULNARABILITY, ADAPTATION AND MITIGATION

Secretaris: drs. Mariël Schweizer, 070 344 0939, schweizer@nwo.nl
Voorzitter programmacommissie: prof. dr. Jeroen van den Bergh
Web: www.nwo.nl/vam